

Нам улуунун үөрэҥириитин управлениета
Е.М.Шапошников аатынан Хамаҕатта орто оскуолата

«Айылҕа оскуолата» куруһуок нөҥүө алын сүһүөх кылаастарга
экологическай иитии-үөрэтии эйгэтин тэрийии.

Алын сүһүөх кылаас учуутала
Амбросьева Е.Д. үлэтэ

2021

Иһинээҕитэ.

Кириитэ.....	3-4
I салаа.	
1.1. Экологическай культураны инэриитэ тула педагогическай наукаҕа көрүүлэр.....	5-6
II салаа.	
2.1. Алын сүһүөх кылаастарга экологическай куруһуок үлэтин тэрийии.....	7-8
2.2. «Айылҕа оскуолата» куруһуок үлэтин ис хоһооно.....	8-15
2.3. Куруһуок үлэтин түмүгүн ырытыы.....	15-19
Түмүк.....	20
Туһаныллыбыт матырыйааллар.....	21
Сыһыарыылар.....	22-28

Кириитэ.

Биһиги төрөөбүт Сахабыт сирэ Россия иһигэр эрэ буолбакка, аан дойду таһымыгар улахан эргимтэлээх сир. Билигин промышленность, сир баайын туһаныы сайдан, кэнээн, айылҕабытыгар охсуута сыллата улаатан, дирингээн иһэр. Республикабыт айылҕа өттүттэн ордук улахан эмсэбэлээһиннэ хаптарыан сөптөөх сирдэргэ киирэн эрэр. Ол иһин инникитин сирбитин-уоппутун, айылҕабытын хайдах көрөн, харыстаан олорорбут боппуруоһа хас биирдии киһини долгутар, улахан үлэни эрэйэр сытыы боппуруоска кубулуйда. Ити үлэни чопчулуурга, хонтуруоллуурга 2016 сыллаахха ахсынньы 20 күнүгэр Ил Түмэн уураабынан Саха Өрөспүүбүлүкэтин Экологическай доктрината ылыллыбыта. Бу докумуонна айылҕаны туһаныыга сыһыаннаах ирдэбиллэри тупсарыы, тулалыыр эйгэбэ куһаҕан дьайыыны аччатый, айылҕа туругун харыстааһын, экологияҕа охсор саахаллары суох оноруу, тулалыыр эйгэни харыстааһынна үлэ систиэмэтин сайыннарыы туһунан суруллар. Маны таһынан экологическай кризистэн тахсыы биир сүрүн хайысхатынан экологическай иитии уонна үөрэхтээһин системата буолар. Экологическай үөрэхтээһин – тулалыыр эйгэни уонна дьон-аймах олохун харыстааһын булгуччулаах усулбуйатын быһыытынан үөрэбирии тиһигин биир **уһуллукчу суолталаах проблематынан** буолла.

Экологическай иитии, үөрэхтээһин проблемалара педагогическай үөрэхтээһин теориятыгар киэнник ырытыллыбыттара. Үөрэнээччигэ айылҕаҕа тапталы, харыстабыллаах сыһыаны инэри боппуруостарын улуу педагогтар Я.А.Коменская, И.Г.Песталоцци, Ж.-Ж.Руссо уонна да атыттар үөрэппиттэрэ. Аныгы педагогическай наукаҕа экологическай үөрэхтээһин А.А.Вахрушев, А.А. Плешаков, З.А.Клепинина, И.В.Цветкова уонна да атыттар үлэлэригэр сиһилии арыллыбыта.

Оҕо тулалыыр эйгэтин бэйэтэ илиитинэн тутан-хабан, мунаарар боппуруоһугар чопчу хоруйу булан, чинчийэрин сөбүлүүр. Алын сүһүөх кылаас оҕото билиэн-көрүүн баҕата улахан, барытын тутта ыйытыларга эппиэт ылыан баҕарар, интэриэһэ киэн, кэрэхсиирэ элбэх. Бу кэмнэ үөрэнээччи тулалыыр эйгэтин туһунан сүрүн билиини урок кэмигэр ылар. Ол эрэри нэдиэлэбэ 2 урук оҕо билэр-көрөр баҕатын толору ханнарбат. Онон оҕо бу кэминээҕи чинчийэр, умсугуйар бириэмэтин учуоттаан бу хайысхаҕа киэн кылааһы таһынан үлэ, эбии дьарык ыытыллара наада. Оҕо дьарыкка интэриэстээх, баҕалаах буоллабына, үөрэҕи чэпчэкитик ылынар, үөрэххэ дьулуура күүһүрэр. Манан сибээстээн алын сүһүөх кылаастарга экологическай хайысхалаах кылааһы таһынан үлэни тэрийии улахан суолталаах.

Федеральной государственной үөрэх стандартыгар регион уратыта учуоттанара, үөрэх-иитии үлэтэ олохтоох кыраайы үөрэтэр матырыйаалга тирэбириитэ ирдэнэр. Экологическай иитии уонна төрөөбүт дойдуну үөрэтии бэйэ-бэйэлэрин кытта быстыбат

ситимнээхтэр, бииргэ тутулан ыытыллаллар. Ожо кыра сааһыттан төрөөбүт дойдутун историятын билэ, айылбатын ытыкты-харысты үөрэннэбинэ, сайдар кэскиллээх, дьонугар чугас, дойдутугар бэриниилээх киһи буола улаатар. Айылбажа чугас ожо хайдахтаах дажаны ыарахаттары туоруурга бэлэм, сизэр-майгы өттүнэн бигэ туруктаах, куһаҥан дьаллыктарга ыларбат.

Үлэбит сыала: алын сүһүөх кылаас үөрэнээччитигэр сөптөөх экологическай иитии-үөрэтии эйгэтин тэрийии.

Сыалбытын ситиһэргэ манньк **соруктары** туруордубут:

- Экологическай иитии-үөрэтии туһунан педагогическай литература матырыйаалларын үөрэтии;
- Алын сүһүөх кылаастарга экологическай үөрэхтээһини тэрийии уратыларын быһаарыы;
- Экологическай хайысхалаах куруһуок программатын ырытан оноруу, үлэлэтии;
- Ыытыллыбыт үлэ түмүгүн ырытыы.

Сананы киллэрии: алын сүһүөх кылаастарга экологическай хайысхалаах куруһуок үлэтэ кыраайы үөрэтэр олохтоох матырыйаалга олобуран, чинчийэн үөрэтэр ньымажа тирэҕирэн оһуһулунна.

«Айылба оскуолата» куруһуок үлэтэ 2017-2020 сылларга Е.М.Шапошников аатынан Хамажатта орто оскуолатын 3 кылааһыгар ыытылынна.

Үлэ практическай суолтата: куруһуок үлэтин программатын алын сүһүөх кылаас, эбии үөрэхтээһин учууталлара бэйэлэрин үлэлэригэр туһаныахтарын сөп.

1 .Экологической культураны инэрии тула педагогической наукаҕа көрүүлэр.

Аныгы педагогической наукаҕа экологической культураны инэрии проблемаларын тула араас көрүүлэр бааллар. Экологической иитии - оҕолор тулалыыр эйгэлэрин, бэйэ-бэйэлэрин кытта араас өрүттээх алтыһыылара. Бу сыһыаннаһы түмүгэр оҕо экологической культураны этигэр-хааныгар инэринэ сылдыар киһи быһыытынан иитиллэн, олох араас түгэnnэригэр бэлэмнээх буолан тахсыахтаах.

Бу экологической иитии проблемаларын биир сүрүн өрүтэ буолар.

Проблема атын өрүтүнэн экологической культураны олоххо киллэрэр үлэни тэрийии буолар.

Экологической культура өйдөбүлэ педагогической наукаҕа хас да өттүттэн быһаарыллар. Л.П.Печко суруйуутугар экологической культура өйдөбүлүгэр киирэллэр;

- 1) Үөрэнээччи киһи-аймах айылҕаҕа сыһыаннаһар уопутун үөрэтэн-билэр ылынар культурата;
- 2) Үлэ культурата;
- 3) Айылҕаны кытта алтыһыы культурата.

И.В.Пономарева экологической культураны киһи майгытыгар-сигилитигэр, тутта-хапта сылдыарыгар көстөр, экология туһунан билиитигэр, сатабылыгар олоҕулар уопсай культуратын биир суолталаах өрүтүнэн ааҕар.

И.В.Цветкова личность сиэр-майгы, экологической өй-санаа өттүнэн сайдыытын манньк көрдөрүүлэринэн сыаналыахха сөп диэн бэлиэтиир:

- тулалыыр эйгэни кытта алтыһыы быраабылаларын тутуһуу, үөрүйэххэ кубулуһуу;
- экологической билиини ылыныы, олоҕор туһаныы;
- үүнээйини, хамсыыр харамайы кытта алтыһыыга наадыыы, тыынар тыыннаахха харыстабыллаахтык сыһыаннаһыы;
- кэрэни бэлиэтии көрөр, өйдүүр сатабыл, бэйэ ис туругун айар үлэнэн көрдөрөргө дьулуһуу;
- кыра экологической кыһалҕалары быһаарыы, ону туоратарга бачыым көтөбүү.

Онон, инники этиллибиккэ олоҕуран, киһи экологической культурата кини бары дьайыыларын киэнник хабарын бэлиэтиибит.

Экологической культура сүрүн олоҕулар балаһыанньатынан природосообразность буолар. Ол аата киһини айылҕа сорбютун, быстыбат чааһын курдук ылыныы, иитии-үөрэтии хаамыытын айылҕа күүһүгэр олоҕуран, киһи сайдыытын этаптарын кытта дьүөрэлээн ыытыы.

Экологической иитии сир-майгы, гражданской иитиини кытта биир сибээстээхтик ытыллар. Онон экологической культура личность араас хаачыстыбаларын арыарга толору кыах бирэр. Бу оҕо дьонно сыһыаныгар, эппиэтинэстээх буолуутугар, тутта-хапта сылдыарыгар көстөр.

Экологической иитии бастакы сыала — үөрэнээччини тулалыр эйгэбэ эппиэтинэстээх сыһыан нурмаларын тутуһа сылдыарга иитии. Бу оҕо тутта-хапта сылдыарыгар күннээҕи олоҕор көстүүхтээх. Манньык иитиилээх оҕо соботобун да сылдьан айылҕалыын алтыһыы быраабылаларын тутуһарын таһынан атын дьону эмиэ оннукка көбүлүүбэ, холобур буолуоҕа.

Иккис сыал — хамсыыр харамайга, үүнээйигэ харыстабыллаах сыһыан, тулалыр эйгэни тупсарар, өйдөөхтүк туһанар үөрүүхтэри ингэри.

Үөрэх хаамыытыгар бу икки сыал биир ситимнээхтэр, бэйэ-бэйэлэрин толорон бирээллэр.

Тулалыр эйгэбэ эппиэтинэстээх сыһыан чопчу үөрүүхтэри, сатабыллары ингэригэ олоҕулар. Ол эрэн тус ананан оноһуллубут усуллубуйаҕа ытыллар эрчилли кедьүүһэ кыра буолар. Манньык усуллубуйаҕа соруах бэлэм тутулунан, бэрээдэгинэн оноһулар. Манна араас тас дьайылар учуоттамматтар, түмүк хайдах буолара эрдэттэн биллэр. Онон манньык усуллубуйаҕа оҕо бэйэтэ хайдах дьаһанарын, айымнылаах сыһыанын толору сыаналыр табыллыбат. Оҕо личность быһыытынан хаачыстыбалара толору арыллыбаттар. Онон айылҕаҕа сылдыы үөрүүхтэрэ хайаан да дьиннээх олох түгэннэригэр эрэ үөскүүллэр. Оҕолор айылҕаҕа сылдыы быраабылаларын тулалыр эйгэ туһунан билиитигэр эрэ олоҕуран буолбакка, бэйэтэ тутан-хабан, көрөн-истэн элбэхтэ эрчилиннэҕинэ эрэ дьиннээхтии ылынар.

Айылҕаны харыстыыр үлэлэр уустугуран истэхтэрин аайы кини кедьүүһэ күүһүрэн иһиэхтээх. Ол аата оҕо улаатан истэҕин аайы айылҕаҕа харыстабыллаах сыһыана туох да күһэйиитэ суох бэйэтин ис санаатыттан тахсыахтаах.

2.1. Алын сүхүөх кылаастарга экологическай куруһуок үлэтин тэрийии.

Алын сүхүөх кылаас оҕолоругар кылааһы таһынан экологическай үлэни ыытарга саамай табыгастаабынан куруһуок буолар.

Экологическай куруһуок программата экологическай үөрэтии бары хайысхаларын хабыахтаах.

- научнай билии;
- сир-майгы хайысхата.
- практическай үлэ;

Научнай билии хайысхата оҕо сир туһунан наукаҥа олоҕурбут , куйаар, айылҕа эттиктэрин, көстүүлэрин арыйар, кинилэр сибээстэрин, уратыларын туһунан өйдөбүлү инэрэр, тулалыыр эйгэ проблемаларыгар интэриэһи үөскэтиэхтээх.

Сир-майгы өттүнэн программа ис хоһооно айылҕа киһи олоҕор суолтатын бары өрүттэрин арыйар, билэр-көрөр бабаларын, кэрэни өйдүүллэрин, дьонно аһыныгас буолууну ситиһиэхтээх. Бөлөбүнэн үлэбэ оҕолор бэйэ-бэйэлэрин кытта алтыһа үөрэнэллэр, сирдээх быһыыга-майгыга иитиллэн тахсаллар.

Практическай хайысхаҥа киһи тулалыыр эйгэтин кытта алтыһыта киирэр. Алын сүхүөх кылаас оҕотун экологическай хабааннаах үлэбэ сыһыарыы, чугаһаты киэн өрүттээх буолуон сөп. Уратыта диэн оҕо тугу гынарын үчүгэйдик быһааран, көрдөрөн үөрэтиэххэ наада. Алын сүхүөх кылаас оҕото тынара тыыннаабы кытта алтыһарын олус сөбүлүүр, хамсыыр харамай олоҕун уратытын, киһиэхэ сыһыанын сэргиир. Холобура, оҕону кыстыыр чыычаахтары аһатыы, сибэккени олоҕуу, эмтээх үүнээйилэри хомуйуу курдук практическай дьарыктары ыытыахха сөп.

Алын сүхүөх кылаас оҕото, биллэн турар, промышленность уонна тыа хаһаайыстыбата тулалыыр эйгэбэ буортулаах дьайыытын, физическай уонна химическай киртийиитин туһунан толору билбэттэр. Кинилэргэ бэйэлэрин саастарыгар сөп түбэхэр информацияны тириэрдиллэр.

Онон экологическай куруһуок ис хоһооно манньык салаалардаах буолуон сөп:

- Киһи – айылҕа сорҕото уонна общество чилиэнэ;
- Киһи тулалыыр эйгэтин арааһа;
- Тыыннаах организмнар тулалыыр эйгэни кытта экологическай сыһыанныһыллара;
- Тулалыыр эйгэбэ киһи үлэтэ – хамнаһа уонна тутта-халта сылдьыта.

Куруһуок ситиһиилээх үлэтэ учуутал кылаас иһинээҕи дьарыгы хайдах оскуола таһынаабы үөрэтиини кытта дьүөрэлиириттэн тутулуктаах.

Куруһуок үлэтэ киэн хабааннаах үлэ көрүҥнэрин, ньымаларын туттар кыабы биэрэр. Олортон биир сүрүн ньыманан оонньуу буолар. Оонньуу нөнүө оҕо дьиннээх олоххо буолуон сөптөөх түгэҥнэргэ бэлэмнэнэр, атын оҕолору кытта алтыһарга, айылҕа сыһыаннаһыларын өйдүүргэ үөрэнэр. Маны таһынан экологическай куруһуокка манньк үлэ көрүҥнэрэ ытыллыахтарын сөп: айылҕаны кэтээн көрүү, экологическай темаҕа мөккүөр, айылҕа харыстааһыныгар үлэҕэ кыттыһы уо.д.атыттар.

2.2. «Айылҕа оскуолата» куруһуок үлэтин ис хоһооно.

Билигин, айылҕа харыстабылын проблемата бүтүн аан дойду үрдүнэн сытырхайан турар кэмигэр, экологическай иитии аныгы үөрэх тиһилигин биир сүрүн салаатынан буолла. Экологическай иитии оҕо олох кыра сааһыттан төрөөбүт тиэргэнигэр, дьиэ кэргэнигэр саҕаланар уонна оскуолаҕа киирээтин кытта кыра кылаастан иитии бары хайысхаларын кытта биир ситиминэн ытыллар. Федеральная государственная үөрэх стандартын ирдэбилинэн, дойдубут үөрэҕириигэ туруорар сакааһыгар этиллэринэн, оҕо оскуолаҕа ылбыт билиитин-көрүүтүн, сатабылын дьин олоххо таба туһанар, бэйэтин сөптөөхтүк сыаналанар, олоххо бэлэмнээх киһи буолан тахсыахтаах.

Бу этиллибиккэ олобуран, 2017 сыллаахха Хамаҕатта орто оскуолатыгар алын сүһүөх кылаас үөрэнээччитин уратыларын учуоттаан, ФГҮөС ирдэбилигэр сөп түбэһиннэрэн «Айылҕа оскуолата» диэн экологическай хайысхалаах куруһуок үлэтин саҕалаатыбыт. Куруһуок программата Хамаҕатта орто оскуолатын ветеран учуутала, республикаҕа биллэр биология учуутала, «Учууталлар учууталлара», «Бочуот Знага» орден кавалерын Кривошапкина Валерия Степановна көмөтүнэн оҥоһулунна, үлэтэ кини быһаччы кыттыһытынан ытыллар.

Куруһуок оҕо тулалыыр эйгэ уруоктарыгар ылбыт билиитин диринэтэр, кэнэтэр аналлаах, ону таһынан экологическай, научнай хайысхалаах араас тэрээһиннэргэ оҕо бэйэтин тургутан көрөрүгэр кыабы биэрэр, усулуобуйаны үөскэтэр.

Сүрүн уратыта – куруһуок ис хоһооно кыраайы үөрэтэр олохтоох матырыйаалга олобуран, чинчийэн үөрэтэр ньымаҕа тирэҕирэр.

«Айылҕа оскуолата» куруһуок сыала:

Алын сүһүөх кылаас үөрэнээччитигэр экологическай культура маннайгы өйдөбүллэрин инэри;

Соруктар:

- Үөрэнээччигэ тулалыыр эйгэбэ, төрөөбүт дойдуга, дьонно, бэйэбэ эппиэтинэстээх сыһыаны иити;

- Экологической билиилэрин, сатабылларын олоххо сөпкө туһаналларын ситиһии;

- Айылбажа харыстабыллаах сыһыан киһи олоһор дйрин суолталаабын үөрэнээччилэргэ өйдөтүү;

Куруһуок нэдиэлэбэ 1 чаас ытыллар, барыта сылга 1 кылааска 33 чаас, 2-4 кылаастарга 34 чааска тыырылынна.

Дьарыгы тэрийии.

Куруһуок үлэтин оһолорго кэрэхсэбиллээх, сонун онорор сыалтан араас көрүнүнэн ыта сатыбыт. Дьарыктар төһө кыалларынан кылаас эрэ иһигэр буолбакка, уулуссаба, ойуурга, музейга, библиотекаба ытыллаллар. Үөрэх дьылын сабаланыта хайаан да күһүннү экскурсияттан сабаланар, сыл ортото кыһынны, сыл бүтүүтэ сааскы экскурсиялар ытыллаллар. Биир кэрэхсэбиллээх дьарык көрүнүнэн оһолор төрөөбүт нэһиликтэрин билиилээх дьоннорун кытта көрсүһүүлэрэ буолар. Хас салаа аайы практической дьарыктар, бырайыактыыр үлэлэр бааллар. Ону таһынан хаһыат таһаарыта, экологической оонньуулар, о.д.а. дьарыктар тэриллэллэр.

«Айылба оһуолата» үөрэх куурсун салаалара:

	Салаа аата
1	Айылба – биһиги дьибит
2	Ийэ дойду хантан сабаланар?
3	Мин тэлгэхэм экологията
4	Ойуур экологията
5	Айылбаны харыстааһын – ытык иэспит

Куурус ис хоһооно

1 сыл

Дьарык №	Салаа аата	Дьарык аата
1	Айылба – биһиги дьибит	Экскурсия «Миигин туох тулалыыр?»
2		Экскурсия «Дьыл көмүс кэмэ»
3		Халлаан эттиктэрэ. Күн. Кэтээн көрүү
4		Биһиги планетабыт – Сир. Күн систематын моделинан үлэ.

5	Ийэ дойду хантан саҕаланар?	Төрөөбүт дойдубут – Саха сирэ. Киинэ көрүү.
6		Мин кыра ийэ сирим – Хамаҕатта. Экскурсия.
7		Уу – олох төрдө. Айылҕаҕа уу арааһа. Практической үлэ
8		Мин дьиэ кэргэним. Хаартысканан кэпсээн.
9		Бырайыак оноруу «Мин тэлгэхэм»
10	Мин тэлгэхэм экологията	Бырайыак көмүскээһинэ
11		Экология диэн тугуй?
12		Мин дьиэтээҕи үүнээйилэрим. Уруһуйунан кэпсээн.
13		Практической үлэ. Үүнээйини олордуу
14		Тэлгэхэм сибэккилэрэ. Бархатцы.
15		Практической үлэ. Сибэкки олордуу
16		Дьыэм харамайдары. Ыт. Остуоруйа айыы.
17		Куоска.
18		Практической үлэ. Ыты, куосканы кэтээн көрүү.
19	Ойуур экологията	Ойуур үүнээйилэрэ. Отоннор.
20		Практической үлэ. Уулаах отон.
21		Үүнээйи арааһа. Мастар. Сэппэрээктэр. Оттор. Оонньуу.
22		Хатын мас.
23		Практической үлэ. Хатын мас туһата
24		«Сахам сириҥ мааны маһа - хатын»-экологическай оонньуу.
25		Сэппэрээктэр. Дөлүһүн. Практической үлэ.
26		Ойуур кыыллара. Эһэ.
27		Куобах.
28		Көтөрдөр. Кэбэ, күөрэгэй. Киинэ көрүү.

29	Айылђаны харыстааһын – ытык иэспит	Кыһыл кинигэ диэн тугуй?
30		Харыстанар сирдэр. Өлүөнэ остуолбалара.
31		Ытык көтөрдөр. Кыталык
32		Экскурсия «Айылђа уһуктуута»
33		Практической үлэ. «Мин тугу биллим?» бырайыак оноруу

2 сыл

Дьарык №	Салаа аата	Дьарык аата
1	Айылђа – биһиги дьибит.	Экскурсия «Тыынар, тыыммат айылђа.»
2		Экскурсия «Күһүннү көстүүлэр»
3		Халлаан эттиктэрэ. Сулустар. Кэтээн көрүү.
4		Сир аргыһа – Ый.
5	Ийэ дойду хантан сађаланар?	Саха сирийн олохтоох норуоттара.
6		Хамађатта биллиилээх дьоно. Көрсүһүү.
7		Күөл, өрүс уратылары.
8		«Лена өрүс» бырайыак оноруу
9		Бырайыак көмүскээһинэ
10	Мин тэлгэһэм экологията	Мин дьибэтээби үүнээйилэрийм. Ааттара, көрүү-харайыы
11		Практической үлэ. Үүнээйини көрүү- харайыы
12		Тэлгэһэм сибэккилэрэ. Астра.
13		Практической үлэ. Сибэккини көрүү- харайыы.
14		Дьибэм харамайдары. Ынах.
15		От үлэтэ. Киинэ көрүү.
16		Практической үлэ. Мин сөбүлүүр дьибэм харамайы – уруһуйунаа кэпсээн.
17	Ойуур экологията	Ойуур үүнээйилэрэ. Мастар араастары.

18		Бэс мас. Кэтээн көрүү.
19		Практической үлэ. Бэс туораахтарын, иннэлэрин үөрэтии
20		Сэпэрээктэр. Моонньофон.
21		Отон арааһа. Дьэдьэн.
22		«Сир аһа» бырайыак оноруу.
23		Ойуур кыыллара. Бөрө.
24		Тиинг
25		Көтөрдөр. Тураах, тулук
26	Айылҕаны харыстааһын – ытык иэспит	Кыстыыр чыычаахтар. Хайдах көмөлөһүөххэ сөбүй?
27		«Көтөр күнэ»- экологической оонньуу.
28		Кыһыл кинигэбэ киирбит үүнээйилэр.
29		«Сардаана сибэкки» айар үлэ
30		Харыстанар сирдэр. Үрүң Күөл.
31		Ытык көтөрдөр. Куба.
32		Экскурсия « Сааскы уларыыылар»
33		Практической үлэ. «Мин тугу биллим?» бырайыак оноруу

3 сыл

Дьарык №	Салаа аата	Дьарык аата
1	Айылҕа- биһиги дьыэбит.	Экскурсия «Күһүңгү уларыыылар»
2		Практической үлэ. Обуруот аһын хомуйуу
3		Халлаан эттиктэрэ. Чолбоннор.
4		Биһиги планетабыт – Сир
5	Ийэ дойду хантан саҕаланар?	Төрөөбүт дойдубут – Россия
6		Мин кыра ийэ сирим – Хамаҕатта
7		Лена өрүс. Лена өрүс уонна кини оҕолоро.
8		Бырайыак оноруу

9		Бырайыак көмүскээһинэ
10	Мин тэлгэхэм экологията	Экологическай проблемалар.
11		Мин дьыэтээҕи үүнээйилэрим
12		Практическай үлэ. Үүнээйини көрүү-харайыы
13		Тэлгэхэм үүнээйилэрэ. Мастар араастара.
14		Харыйа.
15		Практическай үлэ. Харыйа эриэхэтин уонна иннэлэрин чинчийии.
16		Сэпэрээктэр. Дөлүһүн.
17		Тэлгэхэм сибэккилэрэ.
18		Дьыэ үүнээйилэрэ. Кактус. Алоэ.
19		Практическай үлэ. Сибэккини көһөрүү.
20		«Сибэккилээх хонуу»- дидактическай оонньуу.
21		Дьыэм харамайдара. Сылгы.
22	Ойуур экологията	Ойуур үүнээйилэрэ. Уулаах отон.
23		Тэллэйдэр.
24		Үөн-көйүүр өйдөбүлэ. Араастара.
25		Туһалаах уонна буортулаах үөннэр.
26		Ойуур кыыллара.
27		Күндү түүлээх кыыллар.
28		Көтөрдөр. Кус арааһа.
29	Айылҕаны харыстааһын – ытык изспит	«Чыгычаах күнэ»- экологическай оонньуу.
30		«Төрөөбүт айылҕам»- хаһыат таһаарыы
31		Никольскайдааҕы Сир музейыгар экскурсия.
32		Экскурсия «Саас - дьыл кэрэ кэмэ.»
33		Практическай үлэ. «Мин тугу биллим?» бырайыак оноруу

4 сыл

Дьарык	Салаа аата	Дьарык аата
--------	------------	-------------

№		
1	Айылба – биһиги дыиэбит.	Экскурсия «Дьон-сэргэ күһүммү түбүгэ»
2		Практической үлэ «Обуруот аһын хаһааныы»
3		Халлаан эттиктэрэ. Метеор. Комета.
4		Сир модела – глобус.
5	Ийэ дойду хантан саҕаланар?	Төрөөбүт дойдубут – Россия картаҕа.
6		Түөлбэм дьонун дьарыга, үлэтэ-хамнаһа. Экскурсия.
7		Муоралар, океаннар. Оонньуу
8		Бырайыак оноруу «Уу киһи олоҕор суолтата»
9		Бырайыак көмүскээһинэ
10	Мин тэлгэхэм экологията	Экологической сибээстэр.
11		Эмтээх уунээйилэр.
12		Практической үлэ. Эмтээх үүнээйини хомуйуу.
13		Мастар. Тиит мас
14		Практической үлэ. Тиит туораахтарын, иннэлэрин чинчийэн көрүү.
15		Сэппэрээктэр. Хаптаҕас.
16		Тэлгэхэм сибэккилэрэ. Петуния.
17		Обуруот астара. Көрүү-харайыы.
18		Практической үлэ. Обуруот аһын олоҕуу.
19		Дьиэ көтөрдөрө. Көрүү-харайыы.
20	Ойуур экологията	Балык арааһа. Күөл, өрүс балыктара.
21		«Балыксыт» оонньуу
22		Ойуур үүнээйилэрэ.
23		Тэллэйдэр араастара.
24		Ойуур кыллара. Саһыл.
25		Тайах.
26	Айылҕаны харыстааһын – ытык	«Тулалыыр эйгэбин төһө билэбин?»-

	иэспит	экологической оонньуу.
27		«Көтөр кынаттаахтарга мин көмө» хаалбыт матырыяаллартан чыычаах уйата оноруу.
28		«Айылжаны харыстааһын» плакат конкурса.
29		«Дойдум үүнээйитин, харамайын Кыһыл кинигэбэ тоҕо киллэриэм этэй?» Айар үлэ.
30		Түөлбэм кэрэ миэстэлэрэ. Хаартысканан кэпсээн
31		Намнаабы музейга экскурсия.
32		Экскурсия «Сааскы экологической үлэлэр.»
33		Практической үлэ. «Мин тугу биллим?» бырайыак оноруу

Оҕо билэн-көрөн тахсыахтаах:

- Тыыннаах уонна тыыммат айылжа араастарын;
- Үүнээйини, хамсыыр-харамайы бөлөхтөрүнэн араарыыны;
- Айылжа уонна киһи быстыспат сибээстэрин;
- Төрөөбүт түөлбэтин дьонун олоҕун-дьаһабын, үлэтин-хамнаһын;
- Төрөөбүт нэһилиэгин үүнээйитин, кыылын-сүөлүн ааттарын;
- Айылжа чөл буолуута барыбытыттан тутулуктаабын.

Оҕо сатыахтаах :

- Төрөөбүт түөлбэтин үүнээйитин, хамсыыр харамайын араарары;
- Ылбыт билиитин олоҕор туһанары, дьонно тириэрдэри;
- Айылжа харыстабылыгар үлэлэри сатыыры, тарҕатары.
- Айылжаҕа сылдыһы быраабылаларын тутуһары.

2.3. Куруһуок үлэтин түмүгүн ырытыы.

Үлэбит төһө көдүүстээбин билээри сыл аайы бэрэбиэргэ ыытабыт. Оҕолор экологической билиилэрин таһымын, айылжаҕа сыһыаннарын, туругун 3 методиканан быһаарабыт. Бэрэбиэргэ 2 кылааска муус устарга уонна 3 кылааска олунньу ыйга

ыытылынна. Маннайгы методика оџолор экологическай билиилэрин таһымын быһаарар сыаллаах. Иккис методика оџолор айылҕаҕа сыһыаннарын быһаарар аналлаах Н.С.Жестова методикатыгар олоџуран оноһулунна. Үһүс методика оџолор айылҕаҕа сылдыыы быраабылаларын тутуһууларын көрдөрөр. 3 методика холбоон оџо экологическай культуратын таһымын көрдөрөллөр.

1 методика. Экологическай билиилэрин таһымын быһаарыы.

Оџолорго айылҕа туһунан билиилэрин бэрэбиэркэлиир 15 ыйытыы бэриллэр. Олорго «сөбүлэхэбин», «сөбүлэспэппин» диэн хоруйдары биэрэр. Түмүгү таһаарыы: 0-7 сөптөөх эппиэт – намыһах таһым, 8-11 сөптөөх эппиэт – орто таһым, 12-15 сөптөөх эппиэт – үрдүк таһым.

2 методика. Айылҕаҕа сыһыаннарын быһаарыы.

Үөрэнээччилэр айылҕаҕа сыһыаннарын, сатабылларын, интэриэстэрин бэрэбиэркэлиир ыйытыыларга эппиэттиилэр. 0 - 9 балл – намыһах таһым. Тыынар тыыннаахха кыһаллыбат. Тулалыыр эйгэ туһунан билэр-көрөр баҕата сайдыбатах. Үүнээйини, хамсыыр харамайы харыстыыр эрэри, интэриэһэ намыһах.

9 – 19 балл – орто таһым. Тулалыыр эйгэҕэ харыстабыллаахтык сыһыаннаһар эрэри, буортулаах дьайыы туох түмүктээх буоларын толкуйдаабат.

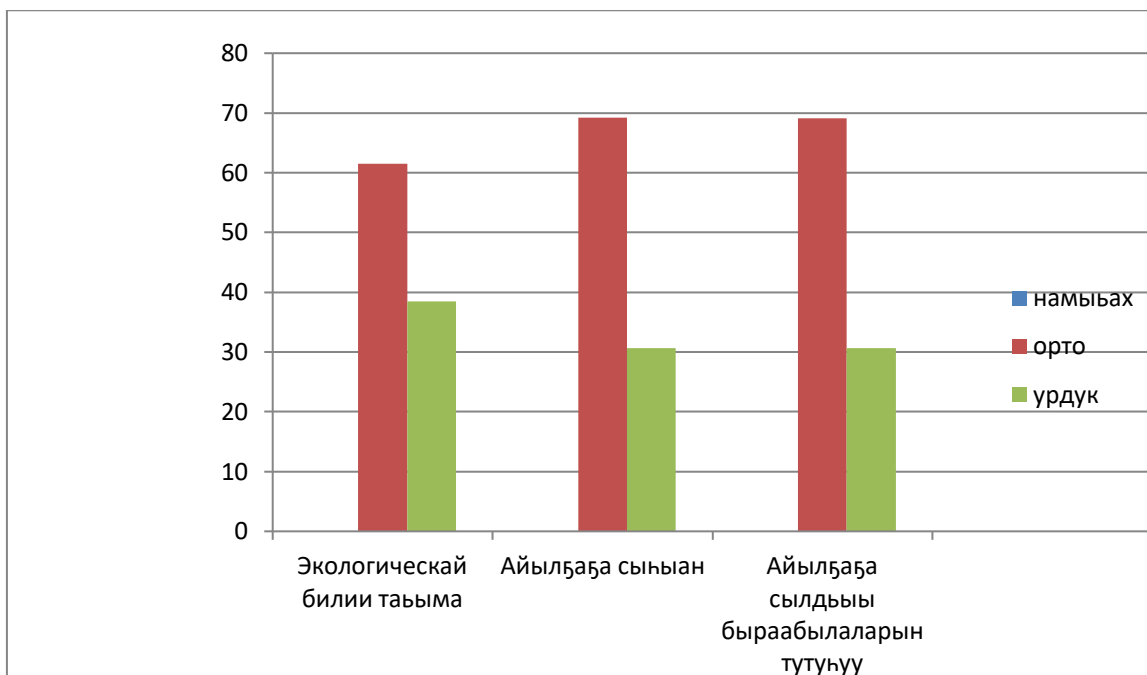
20 - 28 балл – үрдүк таһым. Айылҕаҕа кыһамньылаах, харыстабыллаах сыһыаннаах, айылҕа киһи олоџор суолтатын толору өйдүүр.

3 методика. Айылҕаҕа сылдыыы быраабылаларын тутуһуу.

Оџолорго айылҕаҕа сылдыыы туһунан кыра тизкис бэриллэр. Ол тизкискэ баар айылҕаҕа сылдыыы быраабылаларыгар сыһыаннаах сыһалары көннөрүүхтээх. Оџо төһө сыһаны булбутуттан көрөн таһымын быһаарыллар.

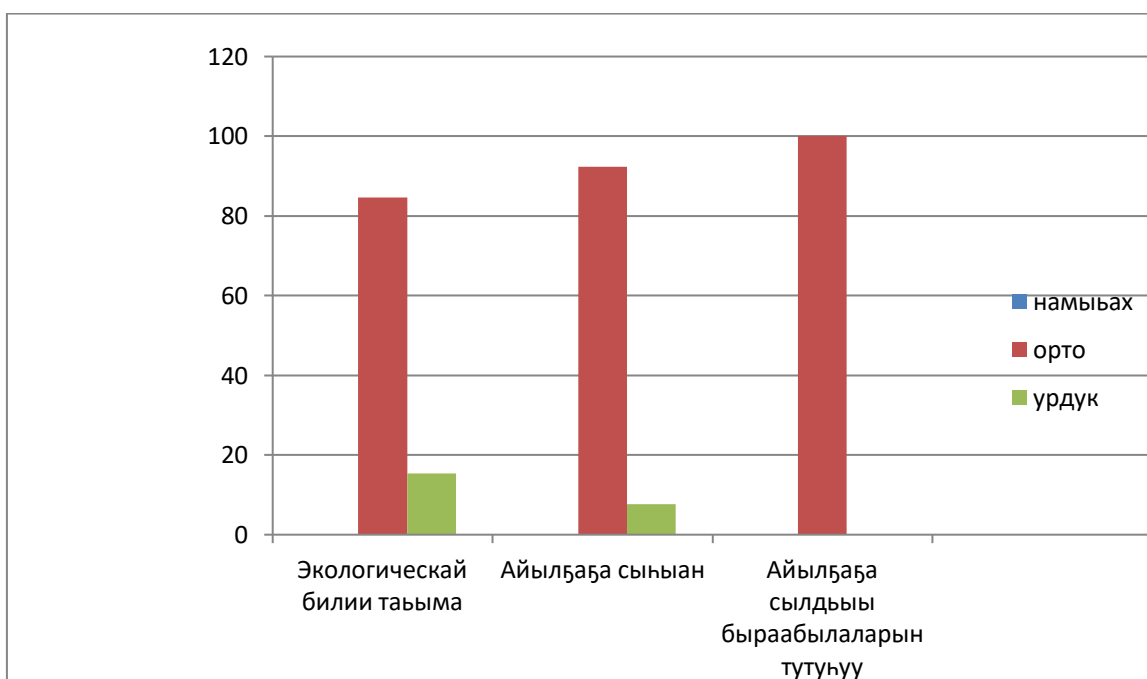
Үөрэнээччи экологическай культуратын таһыма.

2 кылаас

Үөрэнээччи экологическай културатын таһыма.

3 кылаас

Таблицаттан көстөрүн курдук, оҕолор экологическай билиилэрин таһыма үрдээбит, айылбаба сыһыаннара сөптөөх, айылбаба сылдыыы быраабылаларын толору тутуһаллар. Маны таһынан оҕолор куруһуокка ылбыт билиилэрин араас таһымнаах күрэхтэргэ ситиһиилээхтик көмүскүүлэр. Куруһуок үлэтэ 4 кылааска салбанан барар. Үлэбит улахан түмүгэ онно тахсыаба.

Үөрэнээччилэр научнай-чинчийэр конференцияларга, аабыларга кыттыылара.

2017 сыл.

№	Оҕо аата, араспаанньата	Тэрээһин аата	Таһыма	Үлэ темата	Түмүгэ
1.	Жирков Ильдар	«Первые шаги»	Нэһилиэк иһинээҕи	Хамаҕатта детдомун историята	сертификат
2	Харитонов Катя	«Первые шаги»	Нэһилиэк иһинээҕи	Оскуолам таһыгар үүммүт харыйа	сертификат

2018 с

№	Оҕо аата, араспаанньата	Тэрээһин аата	Таһыма	Үлэ темата	Түмүгэ
1.	Жирков Ильдар	«Шаги в науку»	Оскуола иһинээҕи	Хамаҕатта детдомун историята	3 место
2	Харитонов Катя	«Шаги в науку»	Оскуола иһинээҕи	Оскуолам таһыгар үүммүт харыйа	2 место
3	Кондакова Айна	«Шаги в науку»	Оскуола иһинээҕи	Чистая вода	1 место
4	Находкин Марьян	«Шаги в науку»	Оскуола иһинээҕи	Созвездие Кассиопея	сертификат
5	Жирков Ильдар	«Я исследователь»	Улуустааҕы	Хамаҕатта детдомун историята	сертификат
6	Харитонов Катя	«Я исследователь»	Улуустааҕы	Оскуолам таһыгар үүммүт харыйа	сертификат
7	Кондакова Айна	«Я	Улуустааҕы	Чистая	сертификат

		исследователь»		вода	
8	Жирков Ильдар	«Ступеньки к творчеству»	Республиканской	Хамафатта детдомун историята	сертификат

2019-20 үөрэх дьыла

№	Оҕо аата, араспаанньата	Тэрээһин аата	Таһыма	Үлэ темата	Түмүгэ
1.	Жирков Ильдар	«Я исследователь»	Улуустаабы	Вред и польза батареек	3 миэстэ
		«Стимул»	Республика таабы	Вред и польза батареек	2 миэстэ
		«Виноградовской аабылар»	регионнаабы	Вред и польза батареек	1 миэстэ
		«Виноградовской аабылар»	регионнаабы	Хамафатта детдомун историята	2 миэстэ
2	Кондакова Айна	«Я исследователь»	Улуустаабы	Тайна имен динозавров	3 миэстэ
		«Стимул»	Республика таабы	Тайна имен динозавров	3 миэстэ
		«Виноградовской аабылар»	регионнаабы	Тайна имен динозавров	сертификат
3	Харитонов Катя	«Виноградовской аабылар»	регионнаабы	Оскуолам таһыгар үүммүт харыйа	2 миэстэ

Түмүк.

Киһи сир-майгы өттүнэн иитилиитэ кини айылбаа сыһаныгар көстөр. Экологическай өй-санаа, экологическай культура – бу киһи уопсай культуратын таһымын кээмэйдиир кэрин да диэххэ сөп. Экологическай культура уонна үөрэнээччи тутта-хапта сылдыыта кини билиитигэр-көрүүтүгэр олобуран ылбыт көрүүлэрин нөнгө тулалыыр эйгэни харыстыыр үлэбэ быһаччы кыттытыгар иитиллэн тахсар.

Айылбаны кытта алтыһы оҕо кэрэ көстүүттэн дуоһуйууну эрэ буолбакка, сирдээх, аламабай майгыны иитэр, айар дьоруу уһугуннарар, толкуйдуур дьоруу сайыннарар. Оҕо экологическай культураны ингэринэргэ саамай тоҕоостоох кэминэн алын сүһүөх кылааска үөрэнэр кэмэ буолар. Бу кэмгэ оҕо билиэн-көрүүн баата үрдүк, тулалыыр эйгэтин умсугуйан туран чугастык ылынар. Кыра эрдэбиттэн айылбаа чугастык иитилибит, тулалыыр эйгэбэ харыстабыллаах сыһаны ингэриммит оҕоттон айылба иннигэр эппиэтинэһин толору өйдүүр, олобун сөптөөхтүк салайынар киһи үүнэн тахсар.

«Айылба оскуолата» куруһуокка оҕо кылааска ылбыт билиитин кэнэтэр, диригэтэр, олобор туһанарга үөрэнэр. Куруһуок үлэтин сүрүн уратыларынан ис хоһоонугар олохтоох кыраайы үөрэтэр матырыйаалы кээнник туһаны, дьарык үтүс өттө практическай үлэ быһыытынан ытыллыыта, оҕо айылбаны кытта быһаччы алтыһытыгар олобуруу буолаллар. Куруһуок 3 сыллаах үлэтин саамай үтүө түмүгүнэн үөрэнээччилэр сир-майгы өттүнэн иитиллэн, төрөөбүт дойдуларын туһунан билиилэрэ-көрүүлэрэ кэнээн

тахсыылар буолар. Ону таһынан оҕолор бэйэлэрин ылбыт билиилэрин араас таһымнаах тэрээһиннэргэ тургутан көрүүлэрэ, ситиһиилээхтик кыттыылар, бырайыактыыр үлэлэр түмүктэрэ көрдөрөллөр.

Туһаныллыбыт литература.

1. Алексеев А.К. Прекрасный мир природы.- Дь: Бичик,2004
2. Афанасьев Л.А. Сизрдээх буолуу. – Дьокуускай, 1999
3. Клепинина З.А.Методика преподавания естествознания в начальной школе. – М: просвещение, 2005.
4. Климцова Т.А. Экология в начальной школе.// Начальная школа. – 2000 №6
5. Колесникова Г.И. Экологические экскурсии с младшими школьниками.// Начальная школа. – 1998.№6
6. Лугинов В.А. Экологическое образование учащихся в сельской школе – Якутск. 2001
7. Об экологической доктрине Республики Саха (Якутия) Постановление ГС (Ил Түмэн) РС(Я). «Ил Түмэн» №4,2017
8. Попов Б.И. Төрөөбүт айылҕаҕа сыһыан. - Дьокуускай, 1980
9. Романова А.К. Айылҕа азбуката. – Дь:Сахаполиграфиздат, 2001
10. Рянжин С.В. Экологический букварь. Санкт-Петербург:Пит-Тал, 1996
11. Цветкова И.В. Экология для начальной школы. – Ярославль: Академия развития, 2005.

Сыһыарыылар.

Нэһилиэк биллиилээх дьонун кытта көрсүһүү

Бурнашева Тамара Ивановна

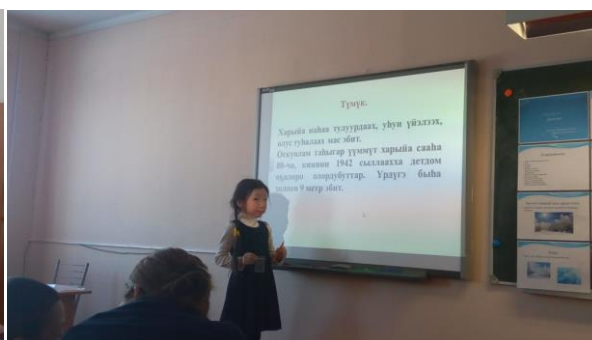

Ушницкай Василий Васильевич - Сэки

Валерия Степановна – күүтүүлээх ыалдьыппыт.

Лабылларга, конференцияларга, олимпиадаларга кытты.

Оџолор үлэлэрэ.

Методика 1. Экологические знания

Цель: выявление уровня сформированности экологических знаний

Ф.И. _____

Класс _____

1. *Нужно заботиться о животных, потому что они приносят пользу человеку.*

Согласен не согласен

2. *Если во время прогулки в лесу я вижу свалку мусора, меня это огорчит.*

Согласен Не согласен

3. *Находясь в лесу, нарви букет цветов и подари их маме.*

Согласен Не согласен

4. *Придя в лес, не шуми, шумом ты побеспокоишь птиц на гнездах, вспугнешь животных.*

Согласен Не согласен

5. *Наша страна богата природными ресурсами, эти запасы никогда не закончатся.*

Согласен Не согласен

6. *Человек должен заботиться о растениях, так как без них невозможна жизнь на Земле.*

Согласен Не согласен

7. *Заводы и фабрики могут наносить вред окружающей среде.*

Согласен Не согласен

8. *Дождевые черви перерабатывают опавшие листья, тем самым приносят пользу почве.*

Согласен Не согласен

9. *Букеты лучше составлять из растений выращенных человеком.*

Согласен Не согласен

10. *Если в лесу станет мало птиц, то деревья могут погибнуть.*

Согласен Не согласен

11. *Больше всего загрязнена и разрушена почва в городе.*

Согласен Не согласен

12. *Птиц зимой следует подкармливать.*

Согласен Не согласен

13. *На закрытых местах покров снега больше.*

Согласен Не согласен

14. *Мы сможем спасти природу, если каждый человек будет её охранять.*

Согласен Не согласен

15. *Похолодание и снег повлияли на жизнь растений и животных.*

Согласен Не согласен

Методика 2. Отношение к природе. Методика Н.С.Жестовой

Цель: выявление сформированности умений, «отношений», «желаний» у учащихся к окружающему миру.

Процедура эксперимента: учащимся предлагается бланк вопросов, на котором расчерчены три графы «умения», «отношения», «желания» и даются вопросы, на которые они должны ответить.

Баллы	Умения	Отношения	Желания
2	Сделаю хорошо;	нравится;	хочу заниматься;
1	Сделаю средне;	безразлично;	безразлично;
0	Не сделаю	не нравится	не хочу заниматься

Перечень вопросов:

1. ухаживать за животными.
2. помогать больным животным.
3. выращивать животных какой-либо породы.
4. помогать и защищать бездомных животных.
5. рисовать рисунки с изображением природы.
6. разъяснять людям нужные им сведения о природе.
7. охранять природу.
8. вести борьбу с болезнями растений, с вредителями леса.

9. следить за состоянием развития растений.
10. распространение детенышей животных (щенят, котят и т.д.).
11. распространять растения.
12. наблюдать и изучать природу и природные явления.
13. помогать пернатым друзьям.
14. смотреть телепередачи о животных.

Обработка результатов:

Подсчитывается количество набранных баллов по вертикали, сумма характеризует отношения, знания, умения.

Низкий уровень – от 0 до 9 баллов – не проявляют желания заботиться о животных и окружающей среде. Познавательное отношение к растениям не развито. Бережно относятся к животным и растениям. Но интереса к данному содержанию не проявляют.

Средний уровень – от 9 до 19 – не всегда способны анализировать последствия неадекватных воздействий на окружающую среду, проявляя при этом желание, заботу и бережное отношение.

Высокий уровень – от 20 до 28 баллов – проявляют желание, заботу, бережное отношение к растительному и животному миру, понимая их ценность. Существенно мотивируют свое отношение к природе, проявляют устойчивый интерес к окружающему миру.

Методика 3. Поведение в природе.

Цель: выявить сформированность умения оценивать ситуацию, выбрать целесообразный способ деятельности.

Смысл этой диагностики заключается в следующем: дети знакомятся с текстом. В интересной форме им даются правила поведения в лесу. Они знакомятся с рассказом, в котором дети совершали неправильные действия по отношению к природе. Ученики должны найти ошибки в поведении детей. По окончании работы с рассказом дети выводят правила поведения в природе: а) не сбивать несъедобные грибы; б) для костра собирают сушняк, а не ломают молодые деревья, и в жаркую погоду костер не разводят; в) не бросать полиэтилен и консервные банки; г) костер залить водой или засыпать землей и т. д.

Воскресенье в лесу

За неделю только и было разговоров в классе, что о будущей поездке в лес. В последний момент заболела учительница. Но мы решили поехать одни. Запаслись продуктами, взяли компас и даже транзистор. Весёлой музыкой мы оповестили лес- мы приехали! Дни стояли жаркие, сухие. Знакомая дорога привела нас к берёзовой роще. По дороге

попадались грибы. Вот это урожай! Кто срезал упругие ножки грибов, кто выкручивал их, а кто и вырывал. А грибы, которые мы не знали, сбивали палками. Быстро наломали веток, разложили костёр. Заварили чай, закусили и пошли дальше. Перед уходом из рощи мы выбросили пустые банки и полиэтиленовые мешки. Горящие угли костра подмигивали нам на прощание. В кустах мы нашли гнездо какой-то птицы. Поддержали тёплые яички и положили их обратно. На лесной опушке мы нашли маленького ёжика. Решив, что мать бросила его, Взяли его с собой. С охапками луговых и лесных цветов мы пошли к станции. Через час подошёл поезд. Весело прошёл день.